

ОЗДОРОВЧЕ ХАРЧУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

О. Ю. Шевченко, Г. О. Сімахіна, А. О. Шевченко
Національний університет харчових технологій

У статті на основі літературних даних і власних досліджень розглянуто загальні питання продовольчої безпеки в Україні. Зіставлено погляди різних вітчизняних і зарубіжних науковців на тлумачення терміна «продовольча безпека» та її основних складників. Розглянуто існуючі підходи до аналізу стану продовольчої безпеки в Україні, з'ясовано позитивні тенденції у стабілізації цієї важливої складової національної безпеки, а також констатовано основні недоліки, які необхідно найближчим часом усунути.

Поняття «продовольча безпека» запропоновано розширити за рахунок понять «безпека харчування» та «безпека харчових продуктів», що надає можливість усебічної якісної та кількісної характеристики харчової продукції, особливо сучасного напрямку її виробництва — продукції для здорового харчування.

Наведено коротку хронологію започаткування та розвитку руху, який отримав назву «продовольча безпека», що з часом цілком обґрунтовано стала важливою складовою національної безпеки, оскільки це не лише внутрішня складова незалежності держави, а й важливий зовнішній чинник, що свідчить про економічну міць країни.

Акцентовано увагу на необхідності формування принципово нового напрямку розвитку харчової промисловості України — розроблення та виробництво продуктів для здорового харчування, яке на світовому ринку позиціонується як «корисне для здоров'я». На основі констатованого взаємозв'язку між структурою, якістю харчування та станом здоров'я людини обґрунтовано основні завдання, які постали перед сучасною вітчизняною промисловістю для виходу України на рівень провідних країн світу з виробництва та споживання продуктів оздоровчого, профілактичного й лікувального харчування. Забезпечуючи продовольчу безпеку країни, розвиток індустрії здорового харчування набуває стратегічної важливості та пріоритетності серед інших галузей харчової промисловості.

Ключові слова: *продовольча безпека, харчова промисловість, здорове харчування, якість і безпека харчових продуктів.*

Постановка проблеми. *Продовольча безпека є одним із найважливіших видів національної безпеки і співвідноситься із загальним поняттям продовольчого забезпечення. Аналіз існуючих трактувань дає змогу стверджувати, що поняття продовольчої безпеки різняться залежно від внутрішньої політики в країні та соціально-економічних засад, які зумовлюють рівень життя людей. Однак головним залишається висновок: рівень продовольчої безпеки є пріоритетною складовою системи виміру найважливіших параметрів економіки країни, які відображають її стан і є складовими національної та регіональних програм соціально-економічного розвитку.*

Фахівці констатують ряд недоліків у продовольчому забезпеченні населення. З одного боку, відповідно до чинного законодавства продовольча безпека — це захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до харчових продуктів. Саме держава має гарантувати громадянам реалізацію права на повноцінне харчування. З другого ж, незважаючи на величезні зусилля українських аграріїв, нестабільність забезпечення підприємств харчової промисловості сировинними ресурсами в необхідних обсягах і належної якості є реальною загрозою продовольчій безпеці. Крім того, наразі триває особливо важливий і складний процес входження вітчизняної економіки у світовий економічний простір, на який накладається військове протистояння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми продовольчої безпеки та завдання агропромислового комплексу розглядаються в працях багатьох вітчизняних учених: А. А. Бабенка, П. П. Борщевського, О. М. Крупи, В. М. Гейця, Г. М. Калетніка, Г. О. Кундєєвої, Т. Л. Мостенської, Б. Л. Панасюка, Б. Й. Пасхавера, П. Т. Саблука, М. П. Сичевського та багатьох інших. Автори зазначають, що формування стратегії національної продовольчої безпеки як здатності держави гарантувати й забезпечувати потреби людей у якісних, безпечних продуктах і в необхідній кількості, має здійснюватись з урахуванням економічної складової вітчизняного сільськогосподарського виробництва, наявності дієвої системи контролю за якістю сировини та отриманої з неї продукції, оскільки до 95% токсичних сполук потрапляють в організм людини саме з харчовими продуктами.

Характеризуючи стан продовольчої безпеки в Україні, автори висловлюють також ряд критичних зауважень. Варто зупинитись на кількох із них. Так, в офіційних державних документах [1; 2] йдеться про важливість продовольчого забезпечення населення, порушується навіть питання про якість харчування, однак чіткого тлумачення, що мається на увазі під терміном «якість харчування», немає. Наприклад, у черговій Постанові Кабміну України [2], де наводиться методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, тобто тих орієнтирів розвитку, які визначають межу негативних процесів у країні, подаючи сигнали учасникам ринку щодо можливих несприятливих сфер, зниження рівня національної безпеки, проблема якості продуктів розглядається лише в загальному вигляді як структура набору продуктів та їхній склад.

Разом з тим, від безпеки, якості та ефективності харчових продуктів безпосередньо залежить стан здоров'я населення, тривалість життя громадян, активне творче довголіття [3; 4]. Ця ж тріада «якість, безпека, ефективність» визначає основні принципи харчування XXI століття.

Незважаючи на різні підходи до трактування і розуміння проблем продовольчої безпеки, автори одностайні в одному — ключовим завданням у сфері економічної безпеки держави на теперішній час є вирішення питань, від яких залежить продовольча безпека країни, недопущення експансії неякісних імпортованих харчових продуктів та продовольчої сировини, налагодження випуску вітчизняними виробниками якісних продуктів у необхідних кількостях.

Тому **метою цієї статті** є комплексне дослідження й аналіз сучасних поглядів вітчизняних і зарубіжних науковців на проблему продовольчої безпеки, виокремлення нових її складників і, відповідно до цього, формулювання пріоритетних завдань, які постають перед харчовою промисловістю України для реалізації вимог продовольчої безпеки, в тому числі з точки зору здорового харчування.

Викладення основних результатів дослідження. З нашої точки зору, у понятті «продовольча безпека» необхідними складниками мають бути «безпека харчування» та «безпека харчових продуктів».

Для нашої країни таке розширене поняття продовольчої безпеки є особливо важливим як з точки зору національного здоров'я, так і з позицій підписаної Угоди про асоціацію України з ЄС, можливістю виходу на зарубіжні товарні ринки, посиленням конкуренції на внутрішньому продовольчому ринку.

Безпека харчування — це аналог поняття «харчова цінність продукту», тобто сукупний показник усієї повноти корисних властивостей харчового продукту (білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінеральних елементів), включаючи ступінь забезпечення фізіологічних потреб організму людини в основних нутрієнтах, енергії, а також органолептичні властивості. Визначається хімічним складом продукту з урахуванням його споживання відповідно до науково обґрунтованих норм [5]. У сучасній термінології харчових виробництв використовується ще один термін з подібними характеристиками продукції — якість харчових продуктів. Тобто всі ці три поняття практично ідентичні.

Поняття «безпека харчових продуктів» характеризує харчову продукцію з іншого боку, зважаючи на те, що до її складу можуть входити не лише корисні речовини, а й антихарчові сполуки, різноманітні контамінанти, зокрема канцерогени, які можуть стати летальними для організму людини. Парадоксальний факт — до 95% шкідливих сполук надходить в організм людини саме з харчовими продуктами. Тому поняття «безпека харчових продуктів» не менш важливе, ніж їхня якість або харчова цінність, оскільки вона свідчить про відсутність токсичного, канцерогенного, мутагенного або іншого шкідливого впливу компонентів харчових продуктів на організм людини при споживанні в загальновизнаних кількостях. Гарантується встановленням і дотриманням регламентованого рівня вмісту забруднювачів хімічного, біологічного або природного походження [5].

На жаль, в Україні в останні роки відсутній контроль якості харчових продуктів, їхньої безпеки для споживачів; у надмірних кількостях застосовуються шкідливі харчові добавки, наприклад, підсолоджувач аспартам. Американські вчені вже 10 років назад довели, що аспартам є канцерогеном, проте Україна щороку збільшує його закупівлі, переважно в Китаї. І тому цілком справедливо зазначає Л. В. Страшинська [6], що в той час, коли у більшості країн світу забезпечення населення якісними продуктами значно покращилось, в Україні спостерігаються зворотні тенденції. Автор наголошує також на тому, що харчування населення характеризується розбалансованістю раціону на рівні, значно нижчому за науково обґрунтований, а також не відповідає встановленим нормам. І все це при тому, що рівень продовольчого самозабезпечення в Україні досить високий.

Про зниження якості харчових продуктів в Україні і, як результат, погіршення стану здоров'я наших громадян ідеться й у [7]. Основна причина цього, з точки зору автора, в тому, що пріоритетом діяльності великих компаній-товаровиробників продовольства є орієнтація не на задоволення потреб вітчизняного споживача, а на експорт продукції. Нині спостерігається підміна основного гуманітарного пріоритету розвитку українського суспільства, заради якого має здійснюватися інноваційна модернізація економіки, — гарантування продовольчої безпеки і підвищення добробуту населення на інші пріоритети державної політики (та/або великого бізнесу).

Водночас медицина однозначно стверджує, що здоров'я сучасної людини перебуває поза сферою її впливу. Саме роль здорового харчування як дієтичної терапії, адекватного рівневі стану здоров'я і характерові метаболічних порушень в організмі, узгоджується з одним із основних положень фундаментальної медицини, сформульованим М. Семашком: «Профілактика захворювань — загальнодержавна, а не медична проблема» [8].

Тобто в контексті аналізу проблем і стану продовольчої безпеки в Україні зрозуміло, чому автори статті акцентують увагу саме на здоровому харчуванні як засобі уникнути багатьох ризиків, пов'язаних з високою смертністю, передчасним старінням, раннім виникненням хвороб серед нашої молоді тощо. Адже оздоровчі продукти, спеціальні харчові продукти, нутрієнтний склад яких адекватний потребам організму в конкретний період життєдіяльності, здатні формувати нові пристосувальні реакції організму, поліпшувати його адаптаційні можливості, активізувати різноманітні чинники гомеостазу [9]. Саме тому сьогодні здорове харчування є пріоритетом харчових виробництв у багатьох країнах світу; здорове харчування набуло статусу світового тренду; здорове харчування має стати важливою складовою продовольчої безпеки в Україні.

Це підвищує вагомість харчової промисловості в економіці країни і разом з тим значно збільшує її відповідальність за національне здоров'я з точки зору проблемно-орієнтованого підходу до втілення основних принципів харчування ХХІ століття (якість, ефективність, безпека) та тих позицій, які декларують закони і постанови щодо продовольчої безпеки в Україні.

Які ж основні завдання з цієї точки зору постають перед вітчизняною харчовою промисловістю?

З нашої точки зору, вони формулюються таким чином.

По-перше, це прискорений розвиток індустрії здорового харчування, що в загальнодержавному масштабі України має стати найбільш дієвим, перевіреним світовою практикою способом корегування харчових раціонів відповідно до безпеки харчування та безпеки харчових продуктів, що в категоріях медицини звучить як «дієтологічна допомога населенню» [10].

По-друге, це налагодження випуску продуктів спеціального призначення [11]. Основні їх види — дієтичне лікувальне та дієтичне профілактичне харчування, харчування вагітних жінок, спецконтингентів тощо. З точки зору безпеки харчування промисловість має орієнтуватись на випуск продукції, основним критерієм якої є науково обґрунтований та підтверджений лікувальний або профілактичний ефекти [12].

По-третє, харчові продукти як безпосередній вияв зв'язку людини з природою в багатьох випадках становлять потенційну загрозу для споживачів [13]. Це трапляється у випадках, коли сільськогосподарська сировина містить високі концентрації тих отрутохімікатів, які додавали в ґрунт при її вирощуванні, це неконтрольоване застосування вітчизняними виробниками у харчових технологіях штучних харчових добавок, здебільшого шкідливих для організму людини (наприклад, уже згадуваний аспартам E951), це використання генетично модифікованої сировини, безпеку якої досі не підтверджено.

Тому третє завдання полягає в необхідності змінити ряд стереотипів вітчизняних виробників, а саме: припинити використання у харчових продуктах, особливо для дітей, штучних барвників, ароматизаторів, консервантів, підсолоджувачів, замінивши їх натуральними аналогами, адже багатий рослинний світ України задовольняє будь-яку потребу в них. Таким шляхом зараз іде весь світ [15], і сьогодні на світовому ринку середньорічний приріст натуральних барвників складає майже 13%, а ароматизаторів — понад 9%.

По-четверте, відповідно до вимог основних принципів продовольчої безпеки, здорове харчування має вироблятися у кількостях, достатніх для забезпечення всіх громадян, і частка його з мізерних нинішніх 2...5% має досягти рівня провідних країн, де в раціонах населення понад 60% усього продовольства складають продукти для здорового харчування.

Харчова промисловість повинна опанувати цей принципово новий напрям у продовольчому забезпеченні населення, адже сьогодні харчові продукти розглядаються не лише з точки зору їхньої пластичної та енергетичної функції, а й як індикатори стилю життя, чинники позитивних емоцій (що особливо важливо в екстремальних умовах життєдіяльності), краси, здоров'я, довголіття. Змінюється мотивація і харчова поведінка споживачів — дедалі більше попит на корисні і здорові продукти зі зниженим вмістом цукру, солі, насичених жирів і підвищеними концентраціями есенціальних біокомпонентів. І щоб бути конкурентоспроможною і на вітчизняному, і на зовнішніх ринках харчова промисловість повинна повністю відповідати і сучасним потребам споживачів, і науково обґрунтованим принципам раціонального харчування.

Для запобігання можливих ризиків екстремальних погодних явищ і катаклізмів, екологічних, психоемоційних чинників серед населення, яке проживає в несприятливих умовах; для військовослужбовців у зоні ООС, інших спецконтингентів харчові продукти вітчизняних виробників повинні мати ряд додаткових характеристик [15]:

- компенсувати дефіцит есенціальних нутрієнтів, який виникає під впливом несприятливих чинників довкілля (посилення катаболізму білків, окислення поліненасичених жирних кислот, прискорені витрати вітамінів та інших життєво важливих сполук);

- забезпечувати нормальний перебіг фізіологічних процесів в організмі в умовах бойових дій, підвищених нервово-емоційних та фізичних перенавантажень на тлі нестійких параметрів довкілля, які ставлять життєздатність військовослужбовців практично на межу виживання;

- поліпшувати захисні функції імунної системи організму;

- прискорювати відновлення метаболічних процесів, зберігати босездатність наших бійців як основи національної безпеки.

Сукупність названих властивостей гарантує здатність спеціально розроблених харчових продуктів підвищувати адаптаційні можливості організму, передусім військовослужбовців, в екстремальних умовах життєдіяльності.

Висновки

Науково коректним тлумаченням поняття «продовольча безпека» є його визначення як здатність держави гарантувати за рахунок власного виробництва необхідну кількість продовольства високої якості та безпеки відповідно до раціональних норм споживання.

Зважаючи на світовий тренд здорового харчування, основна частка цієї продукції має припадати на ті харчові продукти, які за своїм біохімічним складом сприяють поліпшенню та підтриманню на належному рівні стану здоров'я споживачів, поліпшують якість їх життя та сприяють активному творчому довголіттю. Таку продукцію реально виробляти у промислових масштабах за рахунок модифікації традиційних продуктів, збагачення харчових основ необхідними інгредієнтами різної функціональної спрямованості, використання сучасних методів перероблення та зберігання сільськогосподарської сировини.

Тому одним із завдань сучасної харчової промисловості України є прискорений розвиток виробництва продуктів для здорового харчування, доведення його обсягів до рівня передових країн світу, досягнення продовольчої безпеки і в цій сфері, що надасть можливість реально втілити сучасну концепцію харчування і її основну тезу: «Харчові продукти XXI століття — це якість, безпека та ефективність». Цей напрям має стати одним із пріоритетних як у науково-дослідній діяльності, так і у виробничих умовах.

Література

1. Про затвердження Концепції поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення / Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Концепція від 26.05.2004 р., № 332-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379, із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1041 (1041-2011-п) від 12.10.2011. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
3. Сімахіна Г. О., Науменко Н. В., Башта А. О. Основи валеології. Оздоровчі аспекти харчування. Київ: Вид-во «Сталь», 2020. 316 с.
4. Эйзлер А. К. Европейское исследование: БАДы, витамины, ГМО, биопродукты. Москва: ЭКСМО, 2016. 432 с. URI: [Litmir.me/br/?b=5569738](http://litmir.me/br/?b=5569738) p = 1 (дата звернення 19.11.2020).
5. Позняковский В. М. Гигиенические основы питания, безопасность и экспертиза продовольственных товаров. Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1999. 448 с.
6. Страшинська Л. В. Продовольча безпека України: проблеми та напрями забезпечення. *Наукові праці НУХТ*. 2018. Т. 24, № 1. С. 49—56.
7. Коваленко О. В. Продовольча безпека в системі пріоритетів інноваційного розвитку. *Наукові праці НУХТ*. 2015. Т. 21, № 4. С. 99—107.
8. Орлова Т. Г. Теоретические и организационные вопросы стратегии улучшения функционального здоровья. *Тр. междунар. конф. «Наследие Н. К. Рериха»*. Санкт-Петербург, 2005. С. 147—153.

9. Аргументы в пользу инвестиций в общественное здоровье. Краткий доклад по вопросам общественного здравоохранения. Дания: ВОЗ, 2014. 32 с.
10. Здоровье — 2020: основы Европейской политики в поддержку действий всего государства и общества в интересах здоровья и благополучия. Мальта, 2012 (EUR/RCC 82/9). 42 с.
11. План действий в области пищевых продуктов и питания на 2015-2020 гг. Копенгаген, Дания, Европейский региональный комитет, 2014. 24 с.
12. Смирнова Е. А., Саркисян В. А., Кочеткова А. А. Проблемно-ориентированный подход к разработке новых продуктов для коррекции нарушений пищевого статуса. *Пищевая промышленность*. 2013. № 9. С. 8—12.
13. Лейдерман И. Н. Гиперметаболизм. Метаболические основы. *Вестник интенсивной терапии*. 2009. № 3. С. 62—67.
14. Харчові добавки, барвники та консерванти. URL: <https://harchi.info/articles/harchovidobavku-ta-yih-vplyv-na-organizm-lyudyny> (дата звернення 02.12.2020).
15. Українець А. І., Сімахіна Г. О., Науменко Н. В. Нові продукти для раціонів військовослужбовців. Київ: Вид-во «Сталь», 2017. 290 с.